

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

Lanamäki, A. (2025). Rethinking Observability Beyond Critical Realism. Scandinavian Journal of Information Systems, 37(2), Article 7. doi:10.17705/3SJIS/037.16

Lähtökohtia

Huhtikuussa 2019 luimme Tampereen yliopiston alaisen tietojärjestelmätieteen seminaarin Seinäjoen ryhmässä Arto Lanamäen johdolla Schmidt (2012), josta tein siis tiivistelmän. Schmidt (2012) osoitti ”hiljaisen tiedon” historiaa. Oman havainnon mukaan erilaisia historiakatsauksia kannattaa tehdä, vaikka artikkelien laajuudelle on omat rajoituksensa.

Tässä mielessä Lanamäki (2025) vaikutti alustavasti kiinnostavalta, koska alustavan luvun perusteella näytti, että tässä artikkelissa mennään läpi tiiviisti kriittisen realismin (CR: Critical Realism) historiaa. Lisäksi pitää todeta, että metodioppaan (Järvinen & Järvinen 2011) luvussa 10 käsitellään kriittistä realismia.

Tiivistelmän tiivistelmä

Havaittavuus on saanut vähäistä huomiota tietojärjestelmien tutkimuksessa, jolloin havaittavuus on esiintynyt kriittisen realismin (CR: Critical Realism) asiayhteydessä. Kriittinen realismi vetää tarkan rajan havaittavan ja ei-havaittavan välille. Kriittisen realismin hierarkkinen ontologia toteaa havaitut käytännön tapahtumat pelkkinä alkavina ilmiöinä mekanismeista, jotka sijaitsevat syvimmällä havaitsemattomalla ”todellisuuden” alueella. Tarkempi katsaus osoittaa, että kriittinen realismi sisältää kaksi rinnakkaista näkemystä ”todellisesta” alueesta: (1) virheille altis tieteellinen ontologia johdettuna havainnoista perustuen käytännön selvitykseen; (2) filosofinen ontologia esitettynä virheettömänä, yleispätevänä ja ajattomana. Tämä tutkimus toteaa, että (a) kriittisen realismin perustelu filosofisena ontologiana perustuu vanhentuneeseen käsitykseen filosofiasta ilman suoraa osallistumista (armchair philosophy), jolloin se tarjoaa perusteet käytännön tieteelle; (b) valitun ontologian perusta on poliittinen ja uskonnollinen. Loppujen lopuksi kriittisen realismi antaa vähän havainnon ymmärtämiseen. Havainto saavutetaan parhaiten yhdistettynä välineiden käyttöön, kokeiluihin ja ilmaistuun tietämykseen, jolloin suuri osa tietämyksestä riippuu todistusaineistosta.

1. Johdanto

Havainto on sekä luonnontieteen että sosiaalisten tieteiden ytimessä. Vallitseva tieteenfilosofia pitää käytännön havaintoa luotettavimpana tapana hankkia merkityksellistä tietoa maailmasta. Huolimatta havainnon keskeisyydestä havainnon luonne on saanut vähän huomiota tietojärjestelmien tutkimuksessa. Merkittävä poikkeama on kriittisen realismin kirjallisuus, jonka mukaan havaittavuus ja ei-havaittavuus ovat keskeisiä. Kriittinen realismi saapui tietojärjestelmien tutkimuksen oppialalle vuosituhaten vaihteessa ja saavutti huomiota vuonna 2013 MIS Quarterly -lehden erikoisnumerossa. Lisäksi kriittinen realismi sai huomiota pohjoismaisessa tietojärjestelmien tutkimuksessa, jolloin aihe esiintyi myös Scandinavian Journal of Information Systems -lehdessä.

Tyypillinen väittämä tietojärjestelmien tutkimuksen tutkimuspapereissa on, että ”todellinen” alue on lähtökohtaisesti havaitsematon. Kuitenkin syyt tälle painotukselle – ja puute havaittavuuden järjestelmällisestä tutkimuksesta – pysyvät vähemmän tutkituina. Väitteiden ketju menee seuraavasti:

1. Hierarkkinen ontologia kriittisen realismin ytimessä: kriittinen realismi sisältää kolmitasoisien erottelun käytännöllisellä, tosiasiallisella ja todellisella tasoilla.

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

Todellinen on eroteltu ”filosofisella ontologialla”, joka ei ole johdettu käytännöstä, mutta on annettuna.

2. Vanhentunut käsitys filosofiasta: kriittisen realismin filosofinen ontologia heijastelee nykyisin vanhentunutta käsitystä filosofiasta ei-käytännöllisenä oppialana, joka tarjoaa perusteet käytännön tieteille.
3. Poliittiset ja uskonnolliset kannusteet: kriittisen realismin filosofinen ontologia perustuu poliittisiin ja uskonnollisiin lähtökohtiin. Kriittisen realismin syvimät perusteet sijaitsevat puhtaan tieteellisen tutkimuksen ulkopuolella.
4. Seuraukset havainnoille tietojärjestelmien tutkimuksessa: kriittinen realismi tarjoaa vähän ohjeita havainnoille. Tietojärjestelmien tutkimus voisi hyötyä jättämättä vähemmälle huomiolle kriittisen realismin havaitsemattomuuden väittämät, ja kiinnittämällä huomiota havainnoille, jotka perustuvat välineille, kokeiluille ja ilmaistuun tietämykseen, jolloin todistusaineisto tarjoaa perustan tietämykselle.

2. Kriittinen realismi ja ”filosofinen ontologia” kriittisen realismin hierarkkisessa ontologiassa

Kriittinen realismi perustuu Roy Bhaskarin kirjoituksiin 1970-luvulla. Kriittisen realismin hierarkkinen ontologia perustuu kolmeen alueeseen: käytännöllinen, tosiasiallinen ja todellinen. Tässä tarkastelukehikossa käytännössä havaitut tapahtumat ymmärretään syvempien ja havaitsemattomien todellisten syiden heijastumina.

Kriittisen realismin havaitsemattomuus perustuu luonnon ulkopuoliseen realismiin. Tässä ulkopuolisuus viittaa ontologisiin sitoumuksiin havaitsemattomasta ”lopullisina kokonaisuuksina”, joilla on ”muuttumattomat voimat”. Todellisuuden alue koostuu tällöin kahdenlaisista ontologioista: (1) tieteellisistä ja (2) filosofisista. Tieteellinen ontologia johdetaan käytännön havainnoista ja on siten virheille altis. Vastaavasti filosofinen ontologia on ei-käytännöllistä.

Filosofinen ontologia olettaa ”Archimedeiden näkökulman” tai Jumalan näkymän, jolloin on mahdollista havaita todellisuuden peruspiirteet oman tietämyksen yli. Lisäksi filosofinen ontologia on ”pysyvä”, jolloin se keskittyy yleistettävyyteen perustuen lähtökohtaisiin vaikutuksiin tai lakeihin, jolloin objektiivinen todellisuus on olemassa ja se on perusteena todellisen maailman ilmiöille huolimatta ilmiöiden havaittavuudesta. Eli kriittisen realismin ontologia edustaa kattavaa kuvaa maailmasta esittäen asiat oikeasti yli meidän omien havaintojen.

3. Kriittinen realismi perustavana filosofiana

Yksi ajatus on noussut ja laskenut: ajatus filosofiasta irrallaan tieteistä, joka tarjoaa oppialan ”perusteista” käytännön tieteille. Tässä kohtaa viitataan muutamaan ajattelijaan. Nykyaikainen tieteenfilosofia ei yhdy näihin perustaviin näkemyksiin. On olemassa filosofia tieteessä ja tiede filosofiassa. Ei ole selvää ja pysyvää rajaa, mutta filosofia nähdään jatkuvana tieteen kanssa.

On mahdollista tehdä sitoumuksia ilman tosiasioita näkymättömiin tekijöihin, mikä johtaa kehäpäätelmiin. Useimmissa käytännön tieteissä tutkijat pyrkivät pitämään teorian irrallaan havainnon toiminnasta, jolloin teoreettiset olettamukset eivät vinouta tutkimusta. Vastaavasti kriittinen realismi sekoittaa tätä erottelua: olettamukset ilman teoriaa tulevat johtopäätöksiksi. Kriittisen realismin ontologiset ja menetelmälliset sitoumukset johtavat kehään.

4. Kriittisen realismin poliittiset ja uskonnolliset kannusteet filosofiselle ontologialle

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

Kriittisen realismin ideologinen suuntautuminen ei ole selvä kaikille lukijoille johtuen kriittisen realismin monimutkaisesta ja läpitunkemattomasta kirjallisuudesta. Kriittisen realismin kirjoituksia arvostellaan usein ”kryptisinä”.

Archer on toimittanut yhden merkityksellisimmistä kriittisen realismin kirjoista (Transcendence: Critical Realism and God). Yksi keskeisistä aiheista on ”Valituksen perinnön” vastustaminen. Kriittisen realismin kannattajien mukaan Valistus korvasi kirkon korkeimpana lähteenä, jolloin ateismi oli vallitseva älyllinen kanta.

Kriittisen realismin poliittis-uskonnollisen maailmankuvan mukaan kriittinen realismin vetää selvän linjauksen ontologian (mitä on olemassa) ja epistemologian (miten tiedämme) välille. Tällöin ”filosofinen ontologia” on perimmäinen totuus, joka on vastustuskykyinen virheiden tekemiselle. Vastaavasti kriittinen realismi voi määritellä rakenteen ”totena”, jolloin käytännön todistusaineisto ei voi kumota rakennetta.

Kriittisen realismin kehitti Roy Bhaskar yhdessä useamman teoreetikon kanssa (mm. Margaret Archer, Mervyn Hartwig, Tony Lawson, Alan Norrie, and Andrew Sayer). Kaikki heistä jakaa kaksi erityispiirrettä: he ovat marxilaisia (tai laajemmin äärivasemmiston / sosialismin kannattajia) ja uskonnollisia – pääasiassa vannoutuneita kristittyjä. Useiden vallankumouksellisten marxilaisten kanssa useat kriittiset realistit olivat epäileviä parlamentaarisen demokratian suhteen, jolloin he suosivat marxilaista työväenluokan vallankumousta.

Bhaskar ilmoitti itsensä marxilaiseksi 1960-luvulla, mutta lakkasi käyttämästä tätä tunnistetta 1970-luvulla, vaikka hän piti edelleen Marxin kapitalismin arviosta. Tätä uutta vaihetta voidaan pitää ”hengellisenä käänteenä” tai ”uskonnollisena käänteenä”. Kriittisen realismin kannattajat ilmoittivat itsensä poliittiseen vasemmistoon tai marxilaiseen vasemmistoon, mutta samaan aikaan uskonnollisina.

On hyvä huomioida, että Bhaskarilla on yhteyksiä esoteerisuuteen ja teosofiaan. Bhaskar kasvatettiin teosofisessa perheessä, ja hänen koko uralle on tällä vaikutuksia. Yhdessä kirjassaan Bhaskar kuvaa erityisesti kokonaisuuksia, jotka ovat havaitsemattomia ”todellisessa” kerroksessa kriittisen realismin hierarkkisessa ontologiassa; tähän liittyy olevaisuuden eri tasot kuten henkien olemassaolo, henkiset maailmat ja ruumiittomat sielut. Tässä kohtaa kriittisen realismin ajatus havaitsemattomuudesta filosofisena ontologiana paljastaa itsensä. Keskeinen kohta kriittisen realismin suhteen on sitoutuminen ruumiittomiin henkiin, henkimaailmoihin yms., jolloin sitoutuminen yliluonnollisiin vaikuttaviin voimiin ovat käytännössä havaittavien ilmiöiden taustalla. Sama sitoutuminen on havaittavissa poliittisella puolella, jolloin ideologiset sitoumukset kuvataan ei-ideologisina aiheina sijoittamalla ne ”todellisina” ja ”havaitsemattomina”.

Sijoittamalla poliittiset ja henkiset ajatukset ennen erilaisina olettamuksina filosofiseen ontologiaan voidaan nähdä temppuna suojata ideologisia suuntauksia tarkemmalla tutkimuksella. Tämä on siis portinvartijan taktiikka. Historiasta voimme nähdä kuinka tällaiset ajatukset ovat toimineet. Ennen Valituksen aikakautta oli yleinen opillinen näkemys Euroopassa, jolloin pyhät kirjoitukset nähtiin tieteellisenä auktoriteettina. Tällaiset epätieteelliset ”avustajat” ovat ongelmallisia, jonka esimerkki voidaan nähdä jännitteinä siirtymässä maakeskeisestä mallista kohti aurinkokeskeisestä mallia. Katoliselta kirkolta vei 359 vuotta myöntää virhe Galileon tuomitsemisesta, joka perustui pyhien kirjoitusten kirjaimelliseen tulkintaan.

Tässä voidaan huomioida, että tietojärjestelmien tutkimuksessa uskonto ja hengellisyys ovat olleet ”tabuja”.

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

On hyvät historialliset perusteet sille, että havaitsemattomat, ylikuonnolliset tai ”pyhä” eivät ole osa tieteen tekemistä – ei ainakaan suojattuna filosofisella ontologialla.

5. Seurauksia havainnoinnille tietojärjestelmien tutkimuksessa

Edellä olevat arviot osoittavat, että kriittisen realismin väittämät filosofisesta ontologiasta perustuvat vanhanaikaiseen ajatukseen filosofiasta tarjoamalla pysyviä perustuksia tai ”perusteita” käytännön tieteelle. Tämä perustuu kriittisen realismin poliittisiin ja uskonnollisiin kannusteisiin. Vaikka kriittisen realismin (perus)tekstit mainitsevat usein havainnoimattomuuden, niin ne sanovat hyvin vähän todellisesta havainnon käytännöstä käytännön tieteissä.

Filosofian viimeisen sadan vuoden historian ajan keskeinen lähtökohta on ollut Popper, jonka keskeinen huolenaihe oli kokeiltavuus (testability). Havaittavat kohteet ovat käytännössä kokeiltavia ja siten osoitettavissa vääriksi, jolloin havaitsemattomia kohteita ei voi osoittaa vääräksi. Maxwell huomioi, että havaittavien (empiirinen) ja havaitsemattomien (teoreettinen) kohteiden suhde ei ole pysyvä.

Hierarkkisella ontologialla kriittinen realismi asettaa tiukan rajan havaittavan ja havaitsemattoman välille. Nykyaikainen filosofia näkee havaittavuuden jatkumona eikä tiukkana kahtiajakona. Mikä on havaitsemattonta – tätä ei voi määritellä ilman todellista tutkimusta; se on käytännöllinen kysymys. Tämä johtaa meidät huomioimaan, että kaksijakoisia luokituksia havaittavuudesta (erityisesti sosiaalisissa tieteissä) pitäisi välttää.

Tämä johtaa kolmeen erityispiirteeseen käytännön tutkimuksessa: 1) yhteen kietoutunut suhde välineiden kanssa, 2) osallistuminen kokeiluun ja 3) todistusaineiston keskeinen rooli.

5.1. Välineiden rooli havainnoinnissa

Nykyaikaiset ajatukset havaittavuudesta menevät yli ihmisten aistien, jolloin voidaan tehdä laajempia havaintoja. Tämän vuoksi teknologia on keskeistä eri tieteiden havainnoinnissa. Monilla tieteenaloilla tutkimuksen kohteet ovat ihmisten silmien ulkopuolella: tähtitieteelliset ilmiöt ovat havaitsemattomia ilman teleskooppia ja molekyylien biologisen rakenteen tutkimukset vaativat mikroskooppia ja muita apuvälineitä.

5.2. Havainto voi tarkoittaa kokeilua

Bhaskarin näkemykset tieteellisestä tutkimuksesta olivat melkoisen pinnallisia; ei siis henkilön, joka on ollut laajasti mukana ”laboratorioelämässä”.

On pitkään havainnoitu, että tieteellinen edistys ei edisty vain passiivisella tarkkailulla van myös väliintuloilla ja kokeiluilla. Eri tieteenalat ovat edistyneet teknologian ja tieteen menetelmien kehityksen ansiosta.

Tieteenfilosofia on pitkään kannustanut väliintuloihin ja vuorovaikutussuhteisiin vaikuttamiseen. Tämän näkemyksen mukaan merkittäviä havaintoja maailmasta voidaan tehdä muuttamalla jotain. Satunnaistetut kokeet ovat olleet peruslähtökohta väliintuloihin, erityisesti lääketieteessä. Tietojärjestelmien tutkimuksessa väliintulot tarkoittavat toimintatutkimusta, prototyyppejä, kliinistä tutkimusta, kenttätutkimusta yms.

5.3. Todistusaineisto on keskeistä kaikelle tietämykselle

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

Paljon tiedosta perustuu todistusaineistoon. Luotamme siis lukemaamme ja kerrottuun todistusaineistoon, Todistusaineiston luonnetta ovat arvioineet historioitsija ja historian filosofit. Historian suhteen voidaan todeta, että monet asiat historian tutkimuksessa perustuvat jäljelle jääneeseen todistusaineistoon. Monet historian toimijoista eivät enää elä tänä päivänä, jolloin tukeudumme todistusaineistoon.

Tietojärjestelmien tutkimuksessa tukeudumme todistusaineistoon monilla tavoilla. Luemme kirjallisuutta, jotta voimme tehdä selvittää muiden tutkijoiden tuloksia. Haastatellessa luotamme tiedon lähteiden todistusaineistoon.

6. Johtopäätös

Tietojärjestelmien tutkimus on laittanut paljon toiveita kriittiseen realismiin. Kriittinen realismi on nähty ”kolmantena tapana” positivismin ja tulkinnallisuuden välissä. Kriittinen realismi voi vaikuttaa ”houkuttelevalla”, koska vasta filosofiaan tutustuvat tutkijat voivat nähdä kriittisen realismin tällaisena ”välittävänä tekijänä”.

Kriittisen realismin keskeinen osa on hierarkkinen ontologia. ”Todellisten” rakenteiden havaitsemattomuus ja menetelmät ovat keskeisiä hierarkkiselle ontologialle. Tämän artikkelin perusteella voi todeta, että kriittisen realismin väitteet todellisen tutkimiselle mutta havaitsemattomille syille voivat olla perusteltuja, jos ne nähdään kriittisen realismin poliittisten ja hengellisten lähtökohtien asiayhteydessä. On myös järkevää todeta, että kriittinen realismi tarjoaa vähän ohjeistuksia havaintoihin perustuvalla käytännölliselle tutkimukselle. Tässä artikkelissa on esitetty ohjeistuksia havaintoihin perustuvalla tietojärjestelmien tutkimukselle painottaen 1) välineitä, 2) kokeilua ja 3) tiedon perustumista todistusaineistoon.

Tässä kohtaa voidaan havaita vastaväitteitä, koska kriittiseen realismiin perustuva tietojärjestelmien tutkimus ei innokkaasti kannusta näitä poliittisia ja/tai hengellisiä näkemyksiä, joita Bhaskar ja muut kriittisen realismin kehittäjät esittivät. Tähän voi yhtyä. Nämä poliittiset ja hengelliset näkemykset ovat harvoin, jos koskaan, havainnoitu kriittiseen realismiin perustuvassa tietojärjestelmien tutkimuksessa. On kuitenkin todettava, että nämä näkemykset ovat keskeinen osa koko kriittistä realismia.

Kriittisen realismin hierarkkinen ontologia perustuu todellisiin mutta havaitsemattomiin voimiin erottaa kriittisen realismin muusta filosofiasta. Miksi meidän siis pitäisi käyttää voimavaroja kriittisen realismin mukaiseen tutkimukseen? Jokaisella on oikeus omiin ideologisiin, uskonnollisiin ja muihinkin ideologisiin näkemyksiin, mutta meidän pitäisi varoa tällaisia tieteen (ali)työläisiä tietojärjestelmien tutkimuksen tieteessä. Yleisesti ottaen kriittisen realismin väittämät pitäisi nähdä enemmän poikkeamina kuin yleisenä väitteiden perusteiden tapana.

Yleisesti ottaen kirjoittaja (Lanamäki 2025 siis) toteaa, että kriittinen realismi lisää hyvin vähän mitään tieteenfilosofiaan. Kriittinen realismin poliittiset ja hengelliset sitoumukset ovat vain ylimääräinen filosofinen painolasti, jota haluamme siis välttää.

OMA ARVIO

Artikkeli kannattaa ehdottomasti lukea. Olen aikaisemmin pohtinut, että me täällä tietojärjestelmien tutkimuksen puolella olemme ottaneet käyttöön toisilla tutkimusaloilla käytettyjä lähestymistapoja. Kuitenkin eri lähestymistapojen alkujuurien perkaaminen voi osoittaa eri lähestymistapojen ideologisia, ja jopa hengellisiä, lähtökohtia. Tämä artikkeli meni hyvin nopeasti ja tehokkaasti läpi kriittisen realismin

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

249 ideologisia ja hengellisiä lähtökohtia. Lyhyesti todeten kriittisen realismin ideologiset ja hengelliset
250 lähtökohdat voivat olla monen tutkijan mielestä ison luokan ongelma, kunhan heille vain ensin osoitetaan
251 kriittisen realismin ideologiset ja hengelliset lähtökohdat.
252

253 Lisäksi voi todeta artikkelin perusteella, että ennen Lanamäkeä ovat jotkut muutkin tutkijat jo havainneet
254 kriittisen realismin ideologiset ja hengelliset lähtökohdat, jotka voivat siis olla hyvin ongelmallisia.
255

256 Eli täällä tietojärjestelmien tutkimuksen puolella meidän pitäisi käydä läpi eri lähestymistapojen
257 ideologisia, ja jopa hengellisiä, lähtökohtia ennen erilaisten lähestymistapojen käyttöönottoa. Tämä
258 artikkeli on hyvä osoitus tästä ongelmasta.
259

260 Schmidt (2012) oli siis aikanaan luettu historiakatsaus. Vastaavalla tavalla voi siis todeta, että Lanamäki
261 (2025) käy hyvin läpi kriittisen realismin ideologiset ja hengelliset lähtökohdat perustuen historialliseen
262 aineistoon. Tällaisille historiakatsauksille on oma paikkansa tutkimuskirjallisuudessa, ja erilaisia
263 historiakatsauksia pitäisikin tehdä hyvin huolellisesti eri aiheista.
264
265

266 Järvinen, P., & Järvinen, A. (2011). Tutkimustyön metodeista. Tampere: Opinpajan kirja.
267

268 Schmidt, K. (2012). The Trouble with 'Tacit Knowledge'. Computer Supported Cooperative Work
269 (CSCW), 21(2), 163–225. doi:10.1007/s10606-012-9160-8

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

270

271 **Liite 1: Lisenssi**272 **Nimeä-Epäkaupallinen-Ei muutoksia 4.0 Kansainvälinen**

273

274 Avoimesti lisensoitu teos

275

276 Tämä teos on lisensoitu Nimeä-Epäkaupallinen-Ei muutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä. Teoksen
277 uudelleen käytön yhteydessä pitää mainita kirjoittaja. Valittu lisenssi tarkoittaa, että teoksen sisältö on
278 vapaasti käytettävissä, kunhan alkuperäislähteeseen viitataan.

279

280 Lisenssin kansantajuinen esitys on seuraavalla www-sivulla:

281

282 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

283

284

285

286 NIMI:

287 Teoksen tekijä on ilmoitettava siten kuin tekijä tai teoksen lisensoija on sen määrännyt (mutta ei siten että
288 ilmoitus viittaisi lisenssinantajan tukevan lisenssinsaajaa tai teoksen käyttötapaa).

289

290 Ei muutettuja teoksia

291 Teosta ei saa muuttaa, muunnella tai käyttää toisen teoksen pohjana.

292

293 Epäkaupallinen

294 Lisenssi ei salli teoksen käyttöä ansiotarkoituksessa.

295

296 Lisenssin perusteellinen juridinen esitys on seuraavalla www-sivulla:

297

298 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.fi>

299

300 [jatkuu seuraavalla sivulla]

301

3.3.2026

OMA / 22 / v1
Julkinen / www

302

303 Liite 2: Vastuulausekkeita

304

305 Yksittäisen ihmisen yksittäistä tulkintaa yksittäisistä asioista / aiheista

306

307 Tämä teos on yksittäisen ihmisen tulkintaa eri asioista / aiheista, eikä edusta minkään (rekisteröidyn tai
308 rekisteröimättömän) yhteisön virallista tai epävirallista kantaa. Tässä teoksessa mainitut mielipiteet eivät
309 ole (lainopillisia) neuvoja, ja lukijoita kehoitetaan itse perehtymään huolellisesti tässä teoksessa
310 mainittuihin asioihin / aiheisiin.

311

312 Tämä teos ei kata tulevaisuuden kehittymistä, jolloin tässä teoksessa mainitut ennustukset voivat
313 osoittautua vääräksi. Vastaavalla tavalla tämä teos ei kata menneisyyden tulkintaa, jolloin tässä teoksessa
314 tehdyt arviot menneisyydestä voivat osoittautua vääräksi.

315

316 Poliittisia vastuulausekkeita

317

318 Tämä teos käsittelee useita poliittisia mielipiteitä erilaisista asioista / aiheista. Nämä mielipiteet eivät
319 kuitenkaan ole virallisia neuvoja poliittisen päätöksen perustaksi. Teoksen lukijoita kehoitetaan lukemaan
320 kukin mielipide yksittäisen henkilön ajatuksena, koska esitetyt mielipiteet eivät ole minkään yksittäisen
321 puolueen (rekisteröity tai rekisteröimätön) virallisia mielipiteitä. Lisäksi esitetyt poliittiset mielipiteet
322 eivät edusta minkään puoleen (rekisteröity tai rekisteröimätön) jäsenjärjestön (rekisteröity tai
323 rekisteröimätön) virallista kannanottoa.

324

325 Teoksessa esitetyt poliittiset mielipiteet eivät kata Suomen, Euroopan tai maailmanlaajuisen politiikan
326 menneisyyttä tai tulevaisuutta, ja ovat vain yksittäisen henkilön yksittäisiä mielipiteitä.

327

328 Teoksessa esitetyt poliittiset mielipiteet eivät ole tarkoitettu virallisen tai epävirallisen ehdokkuuden
329 tukemiseksi missään vaalissa millään tasolla, eli teoksessa esitetyt poliittiset mielipiteet eivät ole
330 virallisiin vaaleihin valmistautuvan virallisen tai epävirallisen ehdokkaan mielipiteitä. Mahdollisissa
331 virallisissa vaaleissa (teoksen julkaisun jälkeen) virallisena ehdokkaana esitetyt poliittiset mielipiteet ovat
332 oma kokonaisuutensa, ja virallisissa vaaleissa (teoksen julkaisun jälkeen) virallisen ehdokkaan julkiset
333 mielipiteet ovat tämän teoksen ulkopuolella, ja tämä teos ei ennakoit tulevia mahdollisia poliittisia
334 mielipiteitä virallisissa vaaleissa (teoksen julkaisun jälkeen).

335

336 Viitattujen www-sivujen sisältö

337

338 Tässä teoksessa viitataan erilaisiin www-sivuihin. Viitattujen www-sivujen laillinen sisältö on tarkistettu
339 tämän teoksen julkaisuhetkellä, mutta monen viitatus www-sivu sisältö tulee mahdollisesti muuttumaan
340 tämän teoksen julkaisun jälkeen. Kaikki muutokset viitatuilla www-sivuilla ovat viitattujen www-sivujen
341 omistajien / ylläpitäjien vastuulla. Kaikki uusi laillinen ja/tai laitton sisältö viitatuilla www-sivuilla ei ole
342 tämän teoksen kirjoittajan vastuulla, ja tämän teoksen lukijoita kehoitetaan huolellisesti välttämään www-
343 sivuilta ladattavien laittomien sisältöjen käyttöä.

344

345 Kaupallinen sisältö / Yleishyödyllisyys

346

347 Tämä teos ei sisällä kaupallista sisältöä, eikä tätä teosta ole tarkoitettu kaupalliseksi sisällöksi, ja käytetyn
348 lisenssin mukaisesti tämä teos on tarkoitettu ei-kaupalliseksi sisällöksi. Tämä teos ei sisällä kaupallisen
349 yhteisön (rekisteröity tai rekisteröimätön) liike- tai ammattisalaisuuksia.